

DOST. 12/03/25 11.58

UDK 811.163.6"15"

Jakob Müller

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

TEMELJI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA 16. STOLETJA

Članek v uvodnem delu obravnava pomene poimenovanja slovenski jezik v 16. stoletju, v nadaljevanju pa ugotavlja tri glavne zgodovinske temelje slovenskega knjižnega jezika: naravnega, kulturnega in ustvarjalnega.

The article in the beginning discusses the meanings of the term *slovenski jezik* in the sixteenth century. In the continuation the author examines the three main historical foundations of the Slovene literary language, i.e., natural, cultural, and creative.

Ključne besede: slovenski jezik 16. stoletja, pravopis, glasovje, besedje, skladnja

Key words: sixteenth-century Slovene language, orthography, phonemes, lexicon, syntax

Naslov zajema štiri pojmovna polja: jezik, slovenski jezik, knjižni jezik, temelji jezika. Vsa štiri skupaj sestavljajo pojem, ki ga obravnavamo.

Jezik je kompleks znakov, v naravni obliki zlasti besednih sestavov pa tudi mimike, gibov, telesnih drž, njihovih pomenov, pravil in rab. Če uporabimo natančnejša merila, se ta jezikovni kompleks razlikuje ne le od človeka do človeka, ampak od govornega dejanja do govornega dejanja istega človeka. Govoreči se po jeziku medsebojno razlikujejo, ker pa jezik uporabljajo za sporočanje in medsebojno sporazumevanje, je v jeziku pomembno tisto, kar je različnim jezikom, različnim jezikovnim rabam skupno oziroma toliko podobno, da omogoča dovolj visoko stopnjo sporazumevanja. Kdaj je ta stopnja tolikšna, da govorci/opisovalci razlike med naravnimi, konkretnimi jeziki pojmujejo kot različice istega jezika, pa ni odvisno samo od jezika samega (pa tudi ne le od njegovega zgodovinskega razvoja in izvora) oz. od stopnje medsebojne razumljivosti naravnih jezikov, ampak tudi od arbitrarnega, samoodločevalnega presojanja govorcev oz. opisovalcev jezikovnih rab. Za skupnostno zavest pa ni pomemben samo jezik, ampak vse, s čimer se posamezniki povezujejo, kar in kogar imajo za svoje, s čimer se identificirajo, za kar rečejo *naše* in *mi*: skupna opravila, skupne navade, skupna praznovanja, skupne nesreče, skupni ljudje: voditelji, nasprotniki, skupni miti. Na oboje: na jezikovne rabe in na presojanje skupnega v jeziku in izven jezika pa vplivajo tudi izvenjezikovne stvari, npr. naravne pregrade: reke, gorovja, še zlasti pa družbene formacije: družinska, delovna, ozemeljska (vaška, pokrajinska, državna), verska skupnost. Ob geografskem faktorju se spomnimo Rezijanov z lastno, neslovensko identiteto, ob družbenem pa ogrskih Slovencev, ki so tisoč let živeli ločeno v ogrskem kraljestvu ter v madžarski in hrvaški cerkveni nadenoti in razvili samostojno jezikovno in etnično identiteto, kateri so se odpovedali šele ob politični združitvi z ostalimi Slovenci.

Jezik kot enota sporazumevalnih različic je eden od najpogostejših in najpomembnejših gradnikov ali ločnikov skupnostne, zlasti etnične identitete oziroma diferentitete. V naravnih, ozemeljskih jezikovnih praksah se jezik kaže kot variabilni kontinuum ali kot

diskontinuum, kot jezikovna različnostno-enakostna povezanost ali nepovezanost, po kateri se realne, izkustvene jezikovne skupnosti arbitrarno razlikujejo od drugih oziroma se arbitrarno povezujejo z drugimi skupnostmi v isto »mišljeno« skupnost.

Slovenski jezik v 16. stol. v naravnem (neknjižnem) stadiju pomeni jezik, ki ga kot svojega govorijo ljudje, ki sebe imenujejo Slovenci.¹ Od vasi do vasi, od pokrajine do pokrajine, od dežele do dežele se slovenski jezik seveda razlikuje, zato ima še posebna imena, npr. raški jezik (jezik vasi Rašica), ljubljanski jezik, dolenski jezik itd., vedno pa pomeni, obsega množico različnih jezikov, mišljenih kot enost. Sosednje, ozemeljsko bližnje, do izkustveno ugotovljive stopnje pa celo oddaljenejš² in najoddaljenejš³ različice slovenskega jezika so si bile v marsikaterih lastnostih in sestavinah podobne in razumljive, tako da so jih imeli njihovi govorci ali opisovalci za en jezik.

Različnostna *enost* jezikovnega kontinuuma, imenovanega slovenski jezik, je imela v 16. stol. poleg najpogostejšega imena slovenski jezik še tri domače oblike: slovejski jezik⁴ (dolenski oblika), slavenski jezik⁵ (knjižna, neobčevalna oblika, narejena pod vplivom latinske ustreznice) in – izven protestantike – slovenji jezik⁶ (koroška oblika).

Govorci slovenskega jezika so se v 16. stol. sami imenovali Slovenci (knjižna, tudi ljubljanska oblika), Slovejci (Trubar 1575: 81; govorjena dolenski oblika) in Sloveni (poknjžena oblika starejše dolenske oblike *Slovejni). Trubar piše Sloveni od leta 1567 do 1582;⁷ isto ime uporabljata tudi Dalmatin⁸ in Alasia;⁹ še zmeraj pa so Sloveni tudi v Porabju¹⁰ in v Beneški Sloveniji,¹¹ kar tudi kaže, da je ta oblika prvotna.

Poimenovanje slovanski jezik ali Slovan v 16. stol. je anahronizem, ki ga je zgrešil celo Sovretov prevod Bohoričevega uvoda v slovnico,¹² vendar je imel razlog vsaj v odnosnici imena, Toporišič (1987) pa je v prevodu Bohoričeve slovnice od 27 zapisov *lingua Slavica/ Slavonica* 26 zapisov prevedel s slovanski jezik, le 1 – verjetno pomotoma – s slovenski jezik, glede na jezikovni material, ki ga Bohorič navaja, pa je 26-krat prava (predmetna) ustreznica slovenski jezik in enkrat hrvaški jezik.

¹ Trubar 1550b: 198: *nas boge Slouence*.

² Kuripečič 1531: fb: *Dz land Seruia /.../ hat ein eigne sprach / fo fy Surffijch sprach nennen / vnnd ift auch ein Windifch sprach; f ij a-b: dz land Bulgaria /.../ Haben auch ein Windifche sprach / die vnns mer vnuerftendig gewest / dann der Surffen sprach*.

³ Herberstein 1557: 1: *.../ dar zue mir die Windische / die man in Latein / auch nach dem Reissischen Slavonisch sprach nent (welche sich dann mit der Reissischen oder Moscovitischen vegleicht) vil hilff gethon /.../*.

⁴ Trubar 1581–82: I, 126: *sloueinski*.

⁵ PEISNI 1563: A1: *flauenski yefik*; Recel 1582 naslovnica: *slauenski Jezigk*.

⁶ Slovenji Plajberk, Slovenj Gradec.

⁷ Trubar 1567, 1575, 1577, 1582 I in II, skupaj 20 zapisov.

⁸ Dalmatin 1578, 1579 in 1584, skupaj 3 zapisi.

⁹ Alasia 1607: L 2a: *fchiauone = slouen*.

¹⁰ Kozar 1996: 169: *Slóven, Slovènge, Slovènje*.

¹¹ Špeter Slovenov.

¹² Zato je znamenito mesto, kjer začne Bohorič razpravljati *de Slavonica nostra lingua /.../ in ga utemeljuje cum Slavica lingua*, kar je prevedeno: *o našem slovenskem jeziku /.../ s slovanskim jezikom*, čeprav gre obakrat za slovenski jezik.

Tuje zgodovinske ustreznice za slovenski jezik so: nemške: windische¹³ / slavonische / sclavonische,¹⁴ slavenische¹⁵ Sprache, latinske: lingua slavonica / sclauonica¹⁶ / slavica / sclavica¹⁷ / illyrica,¹⁸ vandalica¹⁹; italijanske: lingua slauonica / sclauonica / schiauona / schiaua,²⁰ ogrska: tóth njelv.²¹

Ozemlje, na katerem se je govoril slovenski jezik, tj. različice slovenskega jezika, je po obsegu različno, odvisno od arbitrarne presoje uporabnika oz. pisca. Herberstein 1550–1557²² na ozemlju med Jadrantom in Baltikom ter Moskvo in Carigradom izrecno navaja 19 ozemeljskih skupnosti, ki govorijo slovenski jezik: *Dalmatae, Bosnesses, Chroati, Istrii, Carni = Charsos, Carniolani, Carinthii, Stirii, Mysri,*²³ *Servii, Bulgari.*²⁴ *Bohemi, Lusacii, Silesii, Moravi, Poloni, Rhuteni, Circasi,*²⁵ *Vuandalorum reliquie.*²⁶ Poleg teh posebej navaja še 4 področja, kjer da se govori slovenski jezik: *longoque secundum mare Adriaticum tractu Forumiulii; secundum Mueram Danubium tenus; alii que Constantinopolim usque habitantes; Vagique fluvii in regno Hungarice accollae.* V nemški izdaji Moscovie 1557 področje Vaha še razširja,²⁷ poleg tega pa dodaja Moldavce in Vlahe, ki ta jezik uporabljajo pri službi božji, sami pa, pravi, sicer govo-

¹³ Trubar 1550b: naslovica: *Catechismus In der Windischenn Sprach*; Herberstein 1566, 70: *Da zw Wippach hab ich Teutsch vnnd Windisch, baid Sprachen gelernnet*. Prim. tudi op. 3 in 4.

¹⁴ Herberstein 1557: § 14: *Die Slavonisch / das ist / die Windisch sprach / welche jetzo gemeinlich aber nich recht Sclavonisch genent wird.*

¹⁵ Dalmatin in Bohorič 1584 v pismu (Rajhman 1997: 119): *der Slauenischen Bibel*.

¹⁶ Herberstein 1556: 2: *Slavonica docuit lingua, quae hodierno die corrupto vocabulo Sclavonica appellatur*; Bohorič 1584: **2b: *de Slavonica, mihi vernacula lingua.*

¹⁷ Trubar Bullingerju 1557 (Rajhman 1986: 32): *mei Sclauici libbri*; Bohorič 1584: **3b: *ad illustrandam linguam Slavicam (quam cum multis gentibus et regnis communem nos habere /.../).*

¹⁸ Hertmann 1567 o Kreljevem književnem delu (Sakrausky 1989: 514): *Ergo sit ut Slauis pietas nota omnibus: illum Illyrico docuit Crellus ore loqui*; Megiser 1593: C 1a: *Illurcè, feu Carniolanorum linguâ.*

¹⁹ M. Bakoš 24. junija 1783 v pismu sporoča, da je prijatelj odkril knjigo *Agenda Vandalica*, eno leto pozneje pa mu je knjigo tudi poslal ter ob tem zapisal, da je izšla leta 1587. Še v 18. stol. so izobraženci, kot npr. Mikloš in Stefan Kuzmič, svoj jezik imenovali *lingua vandalica* (Šebjanič 1969/70, Škafar 1975). V 16. stol. sta Slovence imenovala *Vandali* tudi Vramec 1578 in Bohorič 1584.

²⁰ Herberstein 1550: A ij: *Certamente la lingua Slauonica, la quale a tempi nostri con uocabolo alquanto coretto Sclauonica è chiamata /.../ ufano la lingua Schiaua /.../ questa lingua fchiauona*; Alasia 1607: *VOCABOLARIO Italiano, e Schiauo.*

²¹ Leta 1221 *villa Sclavorum* (Kozar 1996: 144) = leta 1350 *Tóthfolua* (Zelko 1963: 146) = Slovenska ves, zdaj del Monoštra; leta 1698 *Tótság* = zahodni del Prekmurja s Porabjem (Zelko 1958: 72). Na jožefinskem vojaškem zemljevidu iz leta 1784 (Rajšp 2001) so na ozemlju današnjega Prekmurja tri vasi s pridevkom slovenski: *Tót Keresztúr*, današnji Križevci, *Tóth Lak*, današnje Selo, in *Tóth Szalasztru*, današnji Motvarjevci/Szent László. Vendar prim. tudi *Tóth-Liptse* = Windisch-Liptsche = Slowensko Lyptsche (na Slovaškem), hrvaško vas *Tóthfalu*, kakih 20 km V od Lendave na Madžarskem, ne daleč od madžarsko-hrvaške meje (severno od Čakovca) pa je na Madžarskem vas *Tothserdahely*, od koder je doma madžarski slavist István Lukács, hrvaški kajkavec. Sedanja Slovenská Ves na J Slovaškem se je konec 18. stol. imenovala *Totfalu*. V Vojvodini (območje Subotice) je *Totovo selo*, madž. *Totfalu*.

²² Prva izdaja 1549 ni dostopna, pač pa italijanski prevod iz leta 1550, latinski 1556 in nemški 1557, vsi na medmrežju.

²³ V prevodu 1557: *Mysy*, antično ime za prebivalce na ozemlju poznejših Srbov in Bolgarov.

²⁴ V prevodu 1557: *Sirven und Rätzen*.

²⁵ Ljudstvo severnega Podkavkazja, ki naj bi v bogoslužju uporabljalo slovenski jezik. Prim. Kämpfer (b. l.).

²⁶ V prevodu 1557: *nach der Elb ab /.../ uberbleibing der Wende*.

²⁷ *Die Winden an der Waag / und vil der vöcker von der Waag hindan in Hungern*.

rijo drug jezik, pa tudi v Macedoniji da se govori slovenski jezik, lokalno imenovan *Syrvisch*. Podoben obseg slovenskega jezika opisujeta tudi Bohorič v predgovoru svoje slovnice²⁸ in Dalmatin v predgovoru Biblije 1584.²⁹

Trubar (1555b: A 2b) je rabo *tiga Slouenskiga Iefika* ozemljal s *Crainci, Coroshci, Shtaijeri, Dolenci, Befiaki, Krashouci, Iftriani, Crouati*. Ob zavračanju Skaličevih pravopisnih in leksikalnih očitkov je v pismu marca 1560 (Rajhman 1986: 55–56) svoje slovensko pisanje zamejil samo še s Kranjci, Spodnještajerci, Korošci, Istrani in tistimi iz Slovenske marke, izrecno pa izvzel Bejjake, Hrvate, Čehe in Poljake. V besednem registru Dalmatinove Biblije 1578 so kranjske besede *sa Haruatou inu drugih Slouenzou volo vnih iesik stolmazhene*, v registru Biblije 1584 je obseg slovenskega določen z bejjakim itd.

Popolnoma jasno je, da je slovenski jezik v najširšem obsegu jezik, ki ga po češki (Dobrovskega) novotvorbi od srede 19. stol. dalje tudi Slovenci imenujejo slovanski, toda to nikakor ne pomeni, da Slovenci v 16. stol. svojega jezika niso razlikovali od slovenskega jezika v najširšem obsegu in od drugih slovenskih jezikov, še manj drži, da so v 16. in v naslednjih stoletjih svoj jezik imenovali slovanski jezik: vsak po obsegu ožji slovenski jezik je imel tudi svoje ožje, področno ime: hrvaški, srbski, češki, ruski, nekateri od njih pa so tudi ožji obseg svojega jezika imenovali slovenski: tako Slovenci med Savo in Dravo s soimenom Bejjaki, tako Slovenci ob Vagu in v severnih predelih Ogrske, tako Slovenci v zgornjem porečju Save, Drave in Soče s soimenom Slovenje in delnim soimenom Kranjci,³⁰ tako Slovenci ali Slovenje med Muro in Rabo s soimenom Vandali.³¹ Nekateri slovenski jezikoslovci, zgodovinarji in etnologi mislijo, da so se Slovenci vse do 19. stoletja imenovali pravzaprav »Slovani« oz. celo da so se imeli za Slovane in svoj jezik za slovanski. Trdijo, da se niso ločevali od drugih Slovencev, da torej niso imeli svoje identitete, ampak so bili »utopljeni« v slovanski. Enakega mišljenja so radi tudi nemški raziskovalci, vendar zgodovino očitno ne le neutemeljeno poenostavljajo, ampak tudi izkrivljajo in ponarejajo.

Slovenski jezik obsega vse stvarne, dejanske rabe slovenskega jezika, mišljene kot eno, podobno kot izrazi vaščan, hiša ali govorjenje poimenujejo vsa konkretno sicer različna bitja, predmete ali dejanja, ki imajo določene skupne lastnosti in so mišljena kot eno. Ime jezika in ime jezikovne skupnosti imata svoj referencialni, stvarni obseg, podobno kot imajo apelativi svoj pomenski obseg, obseg pa določa mišljenje in ga kažejo raba, pragmatični položaj, sobesedilo ali izrecna definicija.

Iz rab izraza slovenski jezik oz. njegovih eksonimnih ustreznic je jasno, da se je v 16. stol. izraz uporabljal za (1) 'slovanski jezik'³² ali za kako jezikovno podenoto slovanske-

²⁸ Bohorič 1584: * 5d–f (Toporišič 1987: 13–15).

²⁹ Dalmatin 1584: Vorrede, a iijc.

³⁰ Soime Kranjci, kranjski jezik je zajemalo samo del notranjeavstrijskih Slovencev oz. je poimenovalo njihov jezik samo po značilnih sestavinah njihove jezikovne različice, ne pa po intencionalnem obsegu jezika, zato so ga diferencialno sicer uporabljali, posebno še v znanstvenih besedilih (prim. Bohoriča), vendar je sam Bohorič zapisal *Carniolana vel rectus Slavonica Biblia* (* 5a /9).

³¹ Prim. *Agenda Vandalica*, Šebjanič 1969/70.

³² Prim. izpise iz Herbersteina.

ga jezika, npr. za (2) 'južnoslovanski jezik', (3) 'starocerkvenoslovanski jezik', (4) 'slovenski jezik', (5) 'kranjski jezik', (6) 'nekranjski slovenski jezik', (7) 'štajerskoslovanski jezik', (8) 'devinskoprimerški slovenski jezik', (9) 'prekmursko-porabski slovenski jezik', (10) 'bežjaški jezik', (11) 'hrvaški jezik', (12) 'srbski jezik', (13) 'bolgarski jezik' itd. V posebnih zvezah pa se je slovenski nanašal na (14) 'zgodovinsko politično-upravno enoto v porečju Krke na Dolenjskem', (15) 'cerkvenoupravno enoto györske nadškofije v zahodnem Prekmurju', (16) 'vojno krajino med Savo in Dravo', (17) 'Slavonijo', (18) 'ozemlje neslovanskih Ilirov' ipd., pri krajevnih lastnih imenih pa je slovenski pomenil (19) 'slovaški', (20) 'ogrskoslovanski', (21) 'kajkavskohrvaški' itd.

Izhodiščna mišljenjska enota naravnega (govorjenega) slovenskega jezika je bila v 16. stol. nedvomno 'slovanska', tj. celostna in prav celostnost ter konceptualna enostavnost sta omogočali, da so bile obsegovne členitve pojma slovenski kljub številni neskončnosti sporazumevalno precizne in enoumne. Take so celo tedaj, ko je zaradi jezikovnega imena nastal načelni spor: jezikovni ekspert, po Trubarjevem mnenju Bezjak, Zagrebčan P. Skalič, je zapisal,³³ da je *lingua Sclavonica* v Trubarjevih knjigah zožena in omejena samo na lastnosti slovenskega jezika, ki ga uporabljajo dežele Štajerska, Kranjska in Koroška, sam pa v slovenski jezik vključuje tudi Slovence na S Ogrskem pa Poljake, Čehe, Moravce, Ukrajince, Ruse, Ilire in tiste okrog Zagreba. Slovenski jezik je v obeh obsegih dovolj precizno določen in nobenega dvoma ni, da Trubarju *lingua Sclavonica* ne pomeni 'slovanski', ampak konkretno 'slovenski' jezik.

Poleg razlikovalnih sestavin jezika samega ter ozemeljskih umestitev določajo obseg oziroma vrsto mišljenega slovenskega jezika tudi druge pragmatične sestavine: oseba: *Mi Sloueinci prauimo, Ieft Veruio Vbuga oli vtiga Boga, Sakai mi Sloueni to beffedo in oli an, le fanē samim pushtabom steim V. Ifrezhemo inu pishemo* (Trubar 1575: 81); – naslovniki: *Den Gotseligen Christen in den Landen / Crein / Vntersteyr / Karhenten / Karst / Histerreich / vnd in der Windischen Marck / gesessen / ... /* (90); – individualni osebek pisanja: *Gott weißt / das ich noch zu der zeit / da ich bei euch / ... / in der Windischen sprach geprediget / hab vilsmals zu Gott geseuffzet / ... /* (90); – umišljeni skupnostni osebek: *vnser arm / gemein guthertzig Windisch Volck* (90); – sobesedilna opozicija: *Der Crobotē sprach vergleichtet sich fast mit der Windischen* (92);³⁴ – zgodovinska dejstva: *Die Windische sprach / ist bißher in übung vnd im brauch nicht gewesen / das man geschriben het* (90).

Ob vseh takih in podobnih pragmatičnih dejstvih pač ni upravičeno in korektno misliti, da je slovenski jezik v 16. stol. pomenilo 'slovanski jezik' oz. da ni bil mišljen kot posebna entiteta. Pragmatično precizno določen in individualiziran je tudi v zapisih kot: *In dieser vnserer Windischen sprach* (Trubar 1550b: A 2a), *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA, SDAI PERVIZH VTA Slouenski Ieftig preobernen* (Trubar 1555b: A 1a), *Lubi Slouenci. Vom inu nom ie uedeiozh, de leta nasha Slouenska beffeda dofehmal, fe nei Slatinskimi, temuzh le ta Croaska Scrouaskimi puhshabi, piffala.* (Trubar 1555b, B 3a), *in vnser gemeiner Windischer Sprach* (Trubar 1577, po Sakrausky 1989, 403), *die gemeine Windische sprach* (Trubar 1557, po Sakrausky 1989: 90) = navadni, vsakdanji, govorjeni slovenski jezik, itd. Taki, sorazmerno pogosti zapisi nedvomno vključujejo

³³ Schnurrer 1799: 32–34.

³⁴ Trubar 1557 (po Sakrausky 1989). Opozicija slovenski in hrvaški je v Trubarjevih predgovorih in pismih pa tudi v drugih dokumentih (Kostrenčič 1874) zelo pogosta.

zavest, da avtor ve, da obstaja(jo) tudi drug(i), nenaš(i) slovenski jezik(i), od katerih se naš razlikuje, prav zato pa ima svoj jezik za posebno, samostojno enoto.

Katera koli množica različnih jezikovnih rab, mišljenih kot eno in poimenovanih slovenski jezik, ima lahko svoje posebno, razlikovalno ime oz. podime: posamezni slovenski jezik se heteronimno lahko imenuje hrvaški ali bejaški ali dalmatinski ali dubrovniški ali srbski ali bolgarski ali češki ali moravski ali kranjski ali dolenski ali ljubljanski jezik itd., lahko pa se drugače mišljeni slovenski jezik imenuje enako kot po obsegu širši ali najširši slovenski jezik, pragmatični okvir pa mu določa poseben, razlikovalni stvarni obseg: tako je poimenovanje slovenski jezik za jezik Kranjcev, Korošcev in Štajercev:³⁵ poimenovanje Kranjci in Slovenci³⁶ 'koroški, štajerski in goriški Slovenci': Kranjci, Spodnještajerci, Korošci in Slovenci (Trubar 1581–82),³⁷ kranjski slovenski jezik,³⁸ katerega pisavo je Bohorič 1584 poimenoval *latinocarniolana literatura / orthographia*,³⁹ da jo je ločil od cirilične, ki se naj bi nekoč (po Krelju), in glagolske, ki se je v Bohoričevem času po Kranjskem tudi uporabljala.

Trubar in drugi pisci 16. stol. so za slovenski jezik, ki so ga pisali, seveda imeli na razpolago soime kranjski jezik, s katerim bi se izrazno ločevali od drugih slovenskih jezikov. Hrvati so kranjski jezik za 'slovenski jezik' tudi večkrat zapisali.⁴⁰ Bohorič je *lingua Carniolana* v slovnici zapisal več kot dvajsetkrat, vendar je pomenljivo, da je zapisal *Carniolana vel rectus Slavonica Biblia* = kranjska ali pravilneje slovenska Biblija. Ime kranjski jezik so sem pa tja zapisali tudi Trubar in drugi pisci 16. stol., vendar se jim je glede na naslovnike očitno zdelo primernejše rabiti slovenski jezik, ker niso hoteli imensko izpostaviti samo Kranjcev, razen tega pa so dejansko rabili ime slovenski jezik.

Slovenski jezik je torej ime z različnim referencialnim obsegom, odvisnim od arbitrarne odločitve govorečega: lahko se členi na mnoge podenote ali pa se z njim poimenuje jezikovna skupnost z najširšim obsegom. Kdor ne želi ali mu ni potrebno upoštevati razlik med jezikovnimi rabami slovenskega jezika, upošteva pa njegovo različnost od nemškega ali ogrskega ali laškega jezika, pač rabi ime slovenski jezik v njegovem najširšem obsegu, torej kot ime za največjo množico različic enega jezika. Take so rabe *lingua slava/sciava* še dandanes v Italiji in takšna je bila raba *tóth njelv* v madžarščini pa tudi *windische Sprach* pri Herbersteinu in drugih. Seveda pa je to samo eden mnogih obsegov slovenskega jezika.

Slovenski jezik je torej tako kot vsak jezik pojem, s katerim in v katerem uporabniki jezika ali njegovi opisovalci združujejo različne dejansko rabljene jezike (idiome, govore, narečja, jezike) v en jezik, ki se ozemeljsko kaže kot različnostna enost. Lingvonomno, imenotvorno združevanje temelji na določenih skupnih ali podobnih jezikovnih

³⁵ Natančneje seveda le za tiste prebivalce treh dežel, ki znajo slovensko, prim. Dalmatin 1578 (po Sakrausky 1989: 577).

³⁶ Trubar 1567: 83a in Dalmatin 1575:)(6a, Bohorič 1584: *5b (Toporišič 1987: 10) itd.

³⁷ Trubar 1581–82 (po Sakrausky 1989: 425). Zadnji niz, zapisan samo enkrat, je verjetno stilistična figura, kjer zadnji člen povzema predhodne tri.

³⁸ Dalmatin 1578 (po Sakrausky 1989: 577), prim. Kostrenčič 1874: 1.

³⁹ Bohorič 1584, naslovnica, ** 2b/20 in B 5/49.

⁴⁰ Npr. Dalmata in Konzul 1562g in 1562c, naslov: *Sada vnovč iz Latinskoga, Nemškoga i / Krainskoga jazika va Hrvacki verno stlmačeni*.

sestavinah (besedah, slovnici) različnih jezikov samih, vendar je arbitrarno, čeprav na samoodločanje vplivajo tudi izvenjezikovni, zlasti družbeni dejavniki. Zavest o jezikovnem združevanju različnosti v enost je eksplicitno razvidna iz Trubarja, Bohoriča, Dalmatina in Megiserja, upošteva pa jo vsakdo, tudi kdor se je ne zaveda.

Knjižni jezik je »uknjižena« različica jezika, namenjena širši jezikovni skupnosti, ki sicer uporablja govorjene, krajevno in družbeno delno različne, vendar medsebojno v marsičem podobne in zato razumljive jezike, za katere govorci, ki jih uporabljajo, menijo, da sestavljajo en sam jezik. Za zagotovitev nadkrajevnega, nadpokrajinskega, nadnarečnega sporazumevanja je knjižni jezik standardiziran, kar pomeni, da ima zavestno določena in obvezujoča pravila, zato se tudi zavestno goji, poučuje in ohranja. Zaradi vsega tega je knjižni jezik med vsemi pojavnimi oblikami (različicami) istega jezika najbolj ugleden in tudi najbolj vpliven in lahko postane ena izmed sestavin kulture, po kateri se ljudje čutijo člani iste skupnosti.

Temelji knjižnega jezika. Jezik je predzgodovinski pojav in predzgodovinska dejavnost, knjižni jezik pa ima zgodovinski začetek in zato svojo predzgodovino. Temelji knjižnega jezika so sestavine jezikov, ki so se govorili pred njegovim nastankom in so mu prištete kot njegove različice, ali pa so bile sestavine tujih, drugih, nenaših jezikov, ki jih je knjižni jezik sprejel ali ki so na knjižni jezik vplivale. Temelji jezika pa so tudi norme, pravila, po katerih je knjižni jezik zasnovan, oblikovan in uporabljan in so lahko substratnega (ozemeljskega, narečnega, genetičnega) ali adstratnega, tujejezičnega izvora. Temelje imajo vse sestavine knjižnega jezika od glasovja, pravopisa in pravorečja do besediloslovja in pragmatike, zaradi omejitve pa bomo predstavili samo štiri: temelje pravopisa, glasoslovja, besedoslovja in skladnje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja.

Temelji pravopisa

Poleg štirih abecednikov: treh Trubarjevih (Trubar 1550a, 1555a, 1566a) in enega Kreljevega (Krelj 1566) se zapisi o slovenskem pravopisu nahajajo še v petih Trubarjevih besedilih (Trubar 1555a, 1555b, 1557, 1560, 1564) pa v Herbersteinu (1550), *Skaliču (1560), Krelju (1567), Bohoriču (1584) in Alasiu (1607). Najpomembnejše razprave o pravopisu slovenščine v 16. stol. so: Kopitar (1808), Škrabec (1870–1918), Ramovš (1918), Toporišič (1986) in Merše idr. (1996).

Vse slovenske knjige 16. stol. so natisnjene v latinici: prvi dve z »nemškimi« (fraktura, gotica), ostale pa v glavnem z »latinskimi puhštabi« (antikva, humanistika). V zavesti jezikoslovno razgledanih slovenskih piscev 16. stol. sta bili tudi dve drugi pisavi: Krelj (1567) obžaluje izgubo stare slovenske pisave oz. cirilice, stari črkopis pa predpostavlja tudi Bohorič, ki obravnava tako cirilico kot glagolico in imena njunih črk tudi uporablja za poimenovanje latiničnih črk. Razlog, zaradi katerega »starih« črk ne Krelj ne Bohorič, ki sta sicer uporabila njihova črkovna imena, nista skušala uveljaviti oz. »obuditi«, je bil pragmatičen: na ozemlju Slovencev pisavi nista bili »več« v rabi, zato nista bili uporabni za razširjanje prave vere.

Pravopisna načela, na katerih sta temeljila oba najpomembnejša jezika kulturnega okolja, nemški in latinski, in so ju izobraženi ljudje dobro poznali, so osnova tudi Trubarjevega črkovnega sistema. Nemške črke je za slovenska besedila po petih letih sicer zamenjal z latinskimi:⁴¹ *ta naša slovenska beseda s tejni latinskimi puhštabi se lepše inu ležej piše ter bere*,⁴² torej iz estetskega⁴³ in pragmatičnega razloga, pravila njihovega zapisovanja in glasovne vrednosti pa je prevzel predvsem iz nemščine, vendar ne brez samostojnih, slovenskih prilagoditev in dopolnitev.

Namen Trubarjevih knjig je bilo oznanjanje prave vere, to pa je moglo biti družbeno toliko uspešnejše, kolikor bolj je bila pisava standardizirana, kolikor bolj je bila lahko naučljiva ter razumljiva. Zato so načela Trubarjevega pravopisa prevzeta iz nemške, deloma tudi iz latinske pisave, hkrati pa je Trubar zagovarjal enostavnost črkopisa in si prizadeval za njegovo sistemskost, dodati pa je treba, da je v 16. stol. norma tolerirala različice v veliko širšem obsegu kot danes.

Sičnika [s] in [z] je Trubar po nemškem pravopisu začel pisati z istima črkama, različno pa glede na položaj v besedi in glede na velikostno stopnjo: /s/ je pisal na koncu besed, /l/ v vseh drugih položajih; dvočrkje /ll/ med dvema samoglasnikoma pa je – tudi po latinski pisavi – pomenilo [s]; veliki /S/ je bil en sam za oba sičnika.⁴⁴ Glasove [u], [u] in [v] je po nemškem pravopisu pisal na začetku besede kot /v/, v vseh drugih položajih kot /u/; z veliko pa samo kot /V/.⁴⁵ Po nemščini je zlasti v prevzetih besedah pisal /fk/, /fp/, /ft/ za [šk], [šp], [št].⁴⁶

Za glasove [i], [i] in [j] je uporabljal /i/, za verzalko tudi /J/,⁴⁷ v položaju pred samoglasnikom ali v položaju za i pa je včasih zapisoval /y/, in sicer za [j], [ji] ali [ii].⁴⁸ Razen tega je Trubar včasih uporabil /y/ za dolgi naglašeni i.⁴⁹

Glas [c] je zapisoval po nemškem pravilu kot /z/, v položaju pred /e/ ali /i/ pa – po latinskem pravilu – s /c/,⁵⁰ s katerim je zlasti v prevzetih besedah zapisoval tudi glas

⁴¹ Vendar se do 1567 uporablja gotica kot poseben črkovni stil, in sicer za dodano besedilo (npr. Trubar 1555b), za ločevanje besedila in za opombe (npr. Krelj 1566).

⁴² Trubar 1555c (po Rupel 1966: 63).

⁴³ Gotovo tudi pod vplivom Italijana in latinista P. P. Vergerija ml.; nemška pisava je med humanisti veljala za neestetsko.

⁴⁴ Trubar 1550b: *zhes* A vib, [čez], *dreues* A viia [dreves], *fkufi* A iiiia [skuzi], *proffim* A iiiia [prosim]; *VSEM Slouenzom* A iiiia [VSEM Slovencom], *Sapuuid* A vib [zapuvid].

⁴⁵ Trubar 1550b: *vfaki* A iiiia [wsaki], *vfame* A vb [mzame], *vezhni* A iiib [večni], *fkufi* A iiiia [skuzi], *inu* A iiiia [inu]; *VSEM*; *LVbi* A iiiia.

⁴⁶ *fcof*, *fpisha*, *fkuki*.

⁴⁷ Trubar 1550b: A iiiia: *inu* [inu], *fuetiga* [svetiga], *fkufi* [skuzi]; *iefig* [jezik], *veiditi* [veiditi]; *Jnu* [inu], *Jefufa* [jezusa].

⁴⁸ Trubar 1550b: *bofhy* A iiiia [božja], *ye* A iiiia [je], *fnayo* A iiiia [znajo], *dueyu* A via [dveju]; *per fuy shen* A via [par suji ženi]; *pryeti* A iiiib [prijeti]. Prim. lat. alij, *historijs* Bohorič 1584: * 5e/12.

⁴⁹ Trubar 1550b: *byti* A vb [bíti], *syn* A iiib [sin], *Rafyte* A via [rastite], *ozhy* A viia[oči].

⁵⁰ Trubar 1550b: *buquice* A iiiia, *Vcerqui* A iiiia, *Cerkou* A iiiib, *ptice* A vib; TE 1555 *fcelim*, *Koffilce*, *Dolenci*, vse A 2b; *rifnici* A 3a, *sdaici* A 4a, *ferce* A 4b itd.

[k].⁵¹ Za slednjega je uporabljal tudi /k/,⁵² /g/ (na kocu besede)⁵³ in, zelo redko, /ck/.⁵⁴ Zapisovanje [k] s črko /g/ temelji tudi na glasovnem prilikovanju in analogiji: *ufagdani* : *ufag* (Merše idr. 2007, Einleitung).

Trubar 1550b nekaterih nemških »puhštabov« ni uporabil: w, cz, ie, ue, eü itd., nemško dvočrkje /ch/ pa je skrajšal v /h/, saj /ch/ sistemsko ni bil potreben, posledično, tj. sistemsko, pa je zato za eno črko skrajšal tudi nemško tričrkje /fch/ in /Sch/ > dvočrkje /lh/ in /Sh/, zraven pa ustvaril še /sh/, ki ga nemščina ni imela. Obe dvočrkji sta bili določeni pozicijsko in velikostno, ne pa zvonečnostno, izgovarjali sta se ali kot [š] ali kot [ž].⁵⁵ V položaju pred /zh/ je /lh/ oz. /sh/ navadno poenostavil v fzh oz. szh [šč].⁵⁶

Na osnovi ustvarjenega slovenskega pisnega sistema, v katerem se je v veččrkju kot razlikovalni znak uporabljala črka h, je Trubar za zapisovanje glasu [č] ustvaril /zh/, ki je sistemsko vzporeden dvočrkju /ch/ drugih latiničnih slovanskih jezikov (prim. Skalič 1560, Vramec 1578). Nemški zapis /fch/ istega glasu temelji na tvorbi glasu (t + fch). Dvočrkje /zh/ je bilo sistemsko novo, vendar – po Merše idr. 1996: 250 – v 7 knjigah 4 avtorjev edino ni imelo nobene različice, torej je bilo najbolj pravilno uporabljano.

Pri zapisovanju glasov v besednem in medbesednem nizu prevladuje pri Trubarju etimološko (oblikoslovno-besedotvorno), torej sistemsko načelo, pojavljajo pa se tudi zapisi po izgovoru.⁵⁷ Nekatero besede, ki bi se zaradi homonimnosti pisale enako, je Trubar zavestno in sistemsko urejeno zapisoval različno, kar je izčrpno prikazal Rigler 1968.⁵⁸ Vzrok za pisno razlikovanje homonimov *uola* < volja [l'] : *uolla* < vol [l] ali *uaas* < vas [a:] 'naselje' : *uas* [a] 'zaimek' pa je različen izgovor (prim Merše idr. 1996: 243).

Po izgovoru je skupaj z odnosnico zapisoval nezložne predloge: /h/ oz. /g/, /f/, /lh/ in /v/,⁵⁹ kadar pa se je odnosnica začejala z istim glasom kot predlog, je podvojeni glas zapisal samo z eno črko, torej fonetično, npr. *ferdom* 's srdom', *fmertio* 's smrtjo', *vezhnim lebni* 'v večnem lebni'.

Veliko začetnico je Trubar pisal na začetku povedi, po inicialki, segajoči čez več vrstic, je lahko vélika tudi druga črka, dalje začetno črko lastnih imen in iz njih narejenih pridevnikih, prvo črko vsake pesemske vrstice, začetnico ali vse črke pomensko poudarjene besede, kar vse se ujema z nemškim pravopisom

Na koncu pregleda Trubarjevega pravopisa navedimo še načelo pisanja prevzetih besed po izvorni pisavi: latinščini: *Christus* (1550b), *exempel*, *orthographia*.

⁵¹ Trubar 1555b: *Cristufa* A 2a, *Ifaac*, *Iacob* 1a; *Crainzi*, *Coroshci*, *Croati* A 2b itd.; posebnost je *Ohranenica* A 2a, A 4b.

⁵² Trubar 1555b: 13a: *kriuu*, *taku*, 15a *zhlouik*.

⁵³ Trubar 1555b: 13a *pag*, 14a *anpag*, 14b *v/ag*.

⁵⁴ Trubar 1581–82: *reck*, R mn. (po Merše idr. 2006).

⁵⁵ Trubar 1550b: *nashe* A iiiia [naše], *derfhati* A iiiia [dəržati], *Shenska* A viiib [ženska]; *iskashem*, *obyszhezem*. Dvojni zapisi za glas [š] so: *slufshati* A 3b [sluhati], *pishe* A 4b [piše], *vi/shih* 3a [viših].

⁵⁶ Trubar 1555b: *kerfzhenike* A 4a, *kerszhanftuu* A 4a.

⁵⁷ Trubar 1550b: *odpufshzane* A iiib, *erb* A iiib, *Bug pufstll* A iiiib; Trubar 1555b: *shibki* A 4a, Trubar 1557: *färobtinami* 222, Trubar 1555b: *v/agdani kruh* 12b, Trubar 1557 *britku* (po Merše idr. 1996: 245).

⁵⁸ Rigler 1968: 58–63: *deila* 'kosa': *della* 'opravila': *dela* 'opravlja': *fueita* 'zemlje': *fueta/fueita* 'nasveta': *fueta* 'člaščna': *leitu* 'časovna enota': *letu* 'to'.

⁵⁹ Trubar 1550b: *htim*, *hdobrumu* A iiiia, *gnemu* A viiia, *gfemli* B a, *fnefom* A vb, *fhnkako* A viia; *vte*, *vnebu* A iiiia.

Temelj Trubarjevega pravopisa, ki se je delno tudi spreminjal in ga nikakor nismo izčrpno prikazali, je bil nemški, deloma tudi latinski pravopis, načela, ki jih je upošteval in so vplivala na pravopis, so bila za nekatere črke mesto v besedi in velikostni razred pa etimološko (paradigmatsko), zelo malo pa tudi fonetično načelo zapisovanja, pomenskorazlikovalno in pomembnostno načelo ter izvorno (latinsko) zapisovanje citiranih ali prevzetih latinskih besed.

Poleg Trubarjevega so se v 16. stol. v slovenskem kulturnem prostoru pojavili tudi drugi pravopisni koncepti.

Leta 1560 je, kot smo že zapisali, verjetno Pavel Skalič ugovarjal Trubarjevemu zapisovanju glasu [c] s črko /z/ namesto s /c/, glasu [č] s črko /zh/ namesto s /ch/, glasu [z] s črko /l/ namesto z /z/, glasu [s] s črko /s/ namesto s črkama /sz/, zadovoljen pa ni bil tudi z odrazom o v besedi *modri* namesto ustrežnejšega odraza *mudri*, zavračal je Trubarjeve besedne germanizme in sploh njegovo ozko kranjsko, ne širše slovensko zasnovo jezika, pohvalil pa je hrvaški prevod Štefana Konzula (Schnurrer 1799: 33–34).

Trubar je kritiko v svojima pismoma kralju Maximilijanu oz. vojvodu Württembergskemu odločno zavrnil. Njegov glavni argument je bil, da more njegovo pisavo brati in izrekati vsak latinec, Nемеc ali Italijan in da njegov jezik razume vsak slovenski poslušalec, češka, poljska ali bezjaška pa ima tudi preveč soglasniških dvočrkij (Rajhman 1986: 55–60).

Z »gospod Truberjovo« ortografijo ni bil zadovoljen tudi Sebastijan Krelj.⁶⁰ V svojih dveh knjigah je sicer uporabil črkopis, katerega prvi temelj je bil že uporabljani slovenski pravopis, vendar je Trubarjevo pisavo izpopolnil in dopolnil. V glavnem je ohranil Trubarjeve znake, njihovo distribucijo pa je glasovno diferenciral oz. sistematiziral. Tako je Trubarjevo pisno dvojico /z/ in /c/ za glas [c] – po »staroslovenskem« vzoru leta 1566 zapisoval samo z enim, nenemškim /c/: *reci* A 2b, *cela* A 2b, *rifnico* A 3b. Trubarjevo dvočrkje /zh/ pa je ohranil, ker je svoj /ch/, za katerega je imel zglede pri drugih »Slovincih«, sicer narejen po trubarjevskem pravilu, uporabil za glas [č]: *rekoch* A 2b, *Odpufchanie* A 5č. Po »starem slovenskem«, tj. glagoličnem in ciriličnem črkopisu, je odpravil tudi tri druge homografe »trubarice«: s /s/ je zapisoval [z]: *sapovedi* A 4b, *iesika* A 2b, *Ias* A 5e; s črko /l/ je zapisoval glas [s]: *flovenfki* A 2b, *Vaf* A 5e; z dvočrkjem /sh/ je zapisoval glas [ž]: *shivil* A 5b, *drushina* A 3a, *papesh* A 5e, z dvočrkjem /lh/ pa glas [š]: *shegi*, *naſhi*, *imaſh* (vse A 2b).

Trubarjevo nemško, nefonemsko, pozicijsko uporabo črk /u/ in /v/ je nadomestil s »slovenskim« glasovnim zapisovanjem: z /v/ je zapisoval glas [v]: *vezhni* A 3a, *flovenfki* A 2b in njegove alofone: [ʌ]: *vsami* A 3a, [w]: *vſaki* A 2b, [u] *Bogov* A 5a. Z /u/ je zapisoval glas [u]: *unod* A 5c, *flushbe*, *niegovu* (oboje A 5a), zlasti v tujkah tudi [u]: *neutraliſh* H 3c, po variantnem izgovoru pa je zapisoval: *uvodah* A 5a za etimološko < v vodah / *ne vsami vuſta* A 5a za etimološko < v usta.

Črke /j/ Krelj ni uvrstil v svoj črkovni nabor, tako da glasu [j] pisno ni razlikoval od [i], po Škrabcu zato, ker »stara slovenščina« zanj ni imela posebne črke: *iesik* A 2b, *imaio* A 2b, čeprav je črko j uporabljal v dvočrkju /ij/: *fodnij dan* A 3b [sodnji],

⁶⁰ Prim. Krelj 1567 (v Rupel 1966: 313).

krij [kr'i:], *pije* (oboje A 3b), *fijllaba* [syllaba] A 2b, *ieij* [jei] A 3b, *Ne molijh* [ne moli jih] A 5a.

Črko /i/, s katero zapisuje tudi glas [j], je uporabil tudi za označevanje palatalnega [l'] in [n']: *volia* A 5č, *ijpelial* A 5a; *niegovu* A 5a, *Gospodnia* A 4b. Seveda se ti zapisi niso razlikovali od nepalatalnih primerov kot: *vezhni*, *profili* ipd., zato je razen homografskega dvočrkja zlasti v Postili za palatalnost uporabljal tudi razlikovalni pikici na sledečem ali predhodnem vokalu.⁶¹

Razen teh izboljšav je Krelj uporabljal gravis za označevanje polglasniškega samoglasnika, akut pa tudi za oznako jata.⁶² Oboje, zlasti pa akut je pisal precej nedosledno.⁶³ Ali tudi /ò/ označuje nedoločni, reducirani izgovor, je vprašljivo, Škrabec dopušča še dve možnosti: označevanje drugačnega, ožjega izgovora od pridevniškega -o ali pa – po zgledu latinščine – zaznamuje prislovno obliko. Za označevanje jata se je morda odločil pod vplivom glagolice oz. cirilice, vsekakor pa je s črko /é/ deloval združevalno. Poseben znak /û/ je Krelj uvedel za [vu]: *ûzhil* in /ô/ za [uo]: *ôzhe* 'hoče' (Rigler 1968: 221), za kar bi lahko imel pobudo, če že ne zgleda, v glagolici oz. cirilici pri krajšanju črkovnega niza.

Ločevanje nezložnih predlogov *s*, *f* in *k* oz. *h* od sledeče besede je še en dokaz Kreljevega sistemskega razumevanja jezika, za vezno-ločevalni apostrof med nezložnim predlogom in sledečo besedo: *k'Veri* (E 8a) pa bi lahko imel vzorce v italijanskem pravopisu.

Pravopis S. Krelja temelji na 5 temeljih: predvsem na Trubarjevem pisanju, izpolnjenem po staroslovenskem, glagolsko-cirilicnem pisanju, v manjši meri pa tudi na ožjenarečnem glasovju (/ch/) ter na nemškem (/sk, sp, st/), latinskem (/ij/, gravis) in italijanskem (apostrof) pravopisu. Trubarjevo položajsko pravilo je zamenjal z glasovnim, odpravil je nekatere homografe in ustvaril nekaj novih črk (/ch/, l/n + samoglasnik z dvema pikicama). Seveda pa je tudi pri Krelju še veliko pisnih dvojnic in nedoslednosti.

Dalmatin in za njim Bohorič v slovnici Kreljevih novih črk nista sprejela,⁶⁴ pač pa sta sprejela njegovo bolj sistemsko zapisovanje sičnikov in šumevcev ter zvočnika *v*, vendar sta delno ostala tudi pri položajnih pravilih: /-s/ za [-s] ali [-z], /-u/ za [-v#/-vK]. Pač pa sta sistematizirala /j/ za [j] ter uvedla, poleg raznih drugih variant, /lj/ za [l'] in /nj/ za [n']. Latinska homografa /S/ in /V/ pa sta ostala še dve stoletji.

Alasia (1607) spada že v naslednje kulturno obdobje, vendar ga tu omenjamo zato, ker ni napisan v pravopisu, kakršen se je v predhodnem stoletju izoblikoval na Kranjskem, čeprav je avtor za »kranjske« knjige nedvomno vedel:⁶⁵ prevzel oz. priredil je italijanski pravopis, saj je bil priročnik namenjen njegovim redovnim sobratom, Italijanom. Tako se je, podobno kot pri Trubarju, potrdilo, da je prvi temelj pravopisa že uveljavljena področna kulturna praksa zapisovanja.

⁶¹ *Kruläv, iagnë, ognöm, lübesan* (po Toporišič 1986, 280).

⁶² *Smèrt* A 3a, *kàrfa* A 4b; *sopèr* D 5č, *dobàr* D 5d; – *nëmařh* A 2b, *Svét* A 3a, *Grëha* F 2b.

⁶³ *neima* F 1b, *Grëha* D 5e.

⁶⁴ Uporabljene pa so v zapovednem listu, ki naj bi ga prevedel Juričič, prim. Jug 1942.

⁶⁵ Iz Megiserjevega slovarja 1603 in Dalmatinove Biblije je vzel več besed, prim. Breznik 1926: 115–116, Legiša 1979: 271–273.

Temelji glasovja

Glasovje zlasti Trubarjevega jezika je najbolj sistematično obdelano področje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. Protestantski pisci so nekajkrat pisali o pravorečju, o samem glasovju – variantni stavi o : u – pa je tri vrstice zapisal Bohorič.⁶⁶ Najpomembnejše glasoslovne raziskave so: Ramovš (1918), Molè (1948) in Rigler (1968), slednji navaja tudi podrobnejšo bibliografijo. Ob inventarizaciji knjižnih glasovnih odrazov so si raziskovalci vsi po vrsti zastavljali vprašanje, na temelju katerega govora temelji Trubarjev knjižni jezik. Izhodišče jim je na dveh mestih nudil Trubar sam: *Obtu fmo mi letu nashe dellu vta Crainski Iefig hoteli postauti /.../* (Trubar 1555b: A 2bb) in: *Vnd von deswegen / bin ich schlecht bey Bewrischen Windischen sprach / vñ wie mans auff Rasthitz redet /.../ bliben.*⁶⁷ Poslednje navaja že Schnurrer (1799), za njim Kopitar (1808) in nato Levec (1878), kateremu se za Trubarjev jezik zdi značilno, *daß jedes gedehnt betonte ê /.../ durch -ej gegeben wird* (str. 6), kar podkrepi s kakimi 40 besednimi zgledi.⁶⁸ za oblike z refleksom e pa pravi, da so pri Trubarju »zelo redke«. ⁶⁹ Korak naprej je stopil Oblak (1887) pri analizi ljubljanskih meščanskih priseg iz prve polovice 17. stol. (Oblak 1887: zlasti 266–267). V njej za odraze jata navaja 25 pojavitev monoftonga e in enega za pojavitev diftonga ei, nakar ugotavlja, da že Trubar in drugi za naglašeni ê pišejo večinoma ei, vendar mnogokrat e, ki pa da se izgovarja ei. Variantnost je v ljubljanskih prisegah in pri Trubarju ugotovil tudi pri odrazih dolgo naglašeneга o > u / o. Drugi, o-jevski refleks pri Trubarju razlaga z analogijo po stranskih sklonih oz. ga povezuje z gorenjščino.

F. Ramovš je svojo glasoslovno teorijo o jeziku Primoža Trubarja prvič razložil leta 1918. Trubar, pravi, je pisal v narečju rodne Rašice, zaradi dolgoletnega bivanja v Ljubljani pa je sprejel tudi nekatere značilnosti gorenjščine, med katerimi navaja tudi naslednjo: *Die heutige Mundart in Raščica hat für betontes ê den Reflex ei, der gewiß auch im XVI. Jahrhundert (damals vielleicht noch /geschlossenenes/ ei hier schon vorhanden war /.../, deshalb ist es höchst merkwürdig, durch irgend einen lautlichen Proßes ganz unklärbar, wie so Truber neben ei auch nur e schrieb, wobei sich ei und e ungefähr das Gleichgewicht halten* (Ramovš 1918: 47). Nenavadni, po glasoslovnih zakonih nerazložljivi podatek je avtor podprl z dvema primeroma za zapis ei in dvema za zapis ee ter pripisal, da je ei rašiško-dolenjski, e pa ljubljanski in gorenjski.

Isto nenavadnost obravnava tudi leta 1936 (Ramovš 1936: 186–188), kjer svojo ugotovitev podpre s statističnimi podatki za 26 strani iz Trubarja (1575). Tako je Ramovš postavil in utemeljil drugi, mešani, dvonarečni, rašiško-dolenjski in ljubljansko-gorenjski glasovni temelj Trubarjevega jezika.

Molè (1948) razlaga različna refleksa jata v Trubarjevem jeziku s splošno tendenco knjižnih jezikov poenostavljati fonološki sistem zato, da postane dostopnejši, razumljivejši čim večjemu številu uporabnikov, na podlagi statistične analize prve Trubarjeve knjige pa ugotavlja, da je v štirih besednih družinah Trubar največkrat zapisal refleks e, kar povezuje s tradicijo gorenjsko ljubljanskega cerkvenega jezika.

⁶⁶ Bohorič 1584: e a/265: *kakòr pro kakur, Bug pro Bog.*

⁶⁷ Trubar 1557: cjb (po Sakrausky 1989: 105).

⁶⁸ *Nej, zvezda, vlejcite, grejhe, svejtiti* itd. ter v *srecej, okej, rokej* itd. (str. 6, 35, 39, 42).

⁶⁹ *Nesi 'nisi', po njih delih.*

Po nerefektirani rašiški teoriji, temelječi na Trubarjevih lastnih besedah, teoriji mešanja dolenjščine in gorenjščine in teoriji oz. tezi predknjižnega jezikovnega vpliva je Rigler (1968) postavil »ljubljsko« glasoslovno teorijo. Predhodni raziskovalci so svoje trditve dokumentirali z največ nekaj sto pojavitvami, Rigler pa jih je metodološko skrbno in izčrpno obdelal nad 12 000 ter ugotovil sistemskost distribucije obeh refleksov jata: temeljno, pričakovano, odprto skupino sestavljajo pojavitve refleksa *e*, za skupino *ei* pa je ugotovil 4 kriterije: (1) pomenskega: *ei* se uporablja za odpravljanje homonimije (*leitu* : *letu* 'le-to'), (2 in 3) glasovno-pozicijskega: *ei* v besednem izglasju (*vei*) in pred soglasnikom *z/s* (*sueisda*, *peiffen*), (4) besedotvornega: – *ei* v izpeljankah z izglasno ali analogno podstavo (*ueiditi*; *jeiuez*). Ob navedenih 4 merilih je Rigler ugotovil tudi biografski vpliv: po izgonu leta 1564 in daljšem ustvarjalnem premolku (do 1574) je Trubarju njegov zavestni, knjižni *e-ei* sistem kvantitativno nekoliko oslabil. Statistična obdelava Riglerjevega dokaznega gradiva (Müller 2001) je pokazala, da je v besedju *e* skupine 0,6 % sistemsko nepojasnljivih odstopanj, v skupinah *ei* pa jih je v povprečju okoli 25 %, in sicer zlasti, kadar temelji uporaba refleksa na besedotvorni analogiji ali kadar gre za več homonimov obsegajočo skupino (svět, svét sam., svét prid. in svéti glag.). Odras *e* je tako regularen, tako dosleden, da – po Riglerju – ne more biti izmišljen, torej pripada ozemeljskemu, narečnemu govoru, diftonški odraz *ei* pa je predvsem rezultat Trubarjeve zavestne odločitve, zato je sistemskost manjša, vendar še zmeraj zelo visoka.

Ker se v Trubarjevem jeziku kot odraz dolgo naglašene *o* zelo dosledno pojavlja glas *u*, je Rigler deduktivno ugotavljal, v katerem slovenskem narečju oz. govoru bi lahko soobstajala skupina *e* < 'ě: in *u* < 'o: in na podlagi še drugih jezikovnih značilnosti (osebni zaimki *moiga*, nikalnice *na* 'ne' ipd.) sklepal, da bi to lahko bil govor Ljubljane, ki naj bi bil v 16. stol. dolenski, vendar z monofongiziranim *e*-jevskim odrazom jata. Ljubljansko tezo je podprl z glasovno analizo sodobnih besedil nekaterih Ljubljančanov.

Riglerjevo teorijo o dolenski ljubljansčini kot temelju Trubarjevega knjižnega glasovja je jezikoslovno kritično presodil in skušal ovreči doslej samo Logar (1976), in sicer ob analizi znova odkrite Trubarjeve Cerkovne ordninge (1564). Po Logarju je imela zgodovinska Ljubljana – zato, ker jo ima sodobna (!?) – »dvojno narečno naravo«: gorenjsko in dolensko,⁷⁰ Trubar pa je zaradi čim širše razumljivosti nekatere svoje dolenske značilnosti zamenjal z gorenjskimi, vendar očitno nesistematično: Tako piše večinoma (*ne*)*umeteilen*, nekajkrat pa tudi (*ne*)*umetelen*, obratno pa piše večinoma *človeški/človestvo*, včasih pa tudi *človeiski/človeistvu*. Takih variantnih skupin navaja Logar 14, razen njih pa še vrsto drugih dolensko-gorenjskih dvojnic: *pred Bugom* : *pred Bogom*, *h Kristusi*, *h Kristusu*, zapisovanje *ee* za dolenj. *ie* in *oo* za dolenj. *uo* itd.

S teorijo narečnega mešanja Logar obnavlja Ramovševo teorijo, vendar teoretično, dokumentarno in interpretacijsko neprepričljivo. Dvonarečna narava govora Ljubljane 16. stoletja je utemeljena samo geografsko (lega). Podatki o dolenskih in gorenjskih dvojnicah odrazov so statistično tako neuravnoteženi, da je jasno, da gre za lapsuse, večinski zapisi pa v nobenem primeru ne zanikujejo sistemskega distribuiranja odra-

⁷⁰ Vendar samo gorenjske značilnosti imenuje tudi ljubljanske.

zov, sicer redki zapisi navedenih dvojnih samoglasnikov kažejo na zapisovanje dolžine (*gree, soob*) ali ločevanje homonimov (*nee* 'nje' : *ne* 'nikalnica'), nastanek dajalniške končnice -i iz -ü < -u zgodovinski zapisi ne potrjujejo (*od mladju* ipd.), pač pa je precej dokazov, da je imela dolenjščina v dajalniku – pod vplivom mestnika – tako -i kot tudi -u (prim. Rigler 1977: 486–487).

Riglerjevo teorijo, ki je »naravnost kopernikansko ali vicovsko na glavo preobrnila obstoječo zavest«, ⁷¹ se trudi ovreči tudi Grdina (1993 in 1995), in sicer na treh ravneh. Znanstveno verodostojnost Riglerjevih trditev problematizira najprej moralno. S svojo trditvijo, da so si predhodni raziskovalci Trubarjevega jezika primere, ki so si jih želeli, »celo izmišljali« (Rigler 1968: 13), jemlje Rigler »čast delu drugih«, vendar, tako Grdina, izmišljanj, pomenljivo, nikjer ne dokaže (Grdina 1993: 100) oz. »niti na enem mestu svojega na moč obilnega razpravljanja ni uspel podati dokaza za to, da bi si kdor koli kateri koli primer iz Trubarjevega jezika izmislil« (Grdina 1995: 380–381). Hudi Grdinov očitek temelji na samovoljni preinterpretaciji izmišljenega splošnega v posamično, konkretno izmišljijo, ⁷² da pa bi bil očitek še bolj utemeljen, je podtaknjeno obvestilo o neuspehu trditev dokazati, obvestilo, ki seveda predpostavlja Riglerjevo prizadevanje za tak dokaz.

Drugi Grdinov očitek Riglerju je metodološki: v Riglerju (1968) je seznam »regularnih jatovskih refleksov« skoraj enako obsežen kot »katalog izjemnih primerov (prvi v knjigi Začetki slovenskega knjižnega jezika obsega strani od 32 do 57, drugi od 58 do 82, pri čemer se mnogi t.i. izjemni refleksi, za katere Rigler ve, sploh ne navajajo, npr. na str. 71 za glagol *vedeti*, na str. 73 za paradigmo zaimka *ta*, na str. 77 za samostalniik *mesto* itd.)« (Grdina 1995: 382).

Očitek na videz drži, v resnici pa je zavestna dezinformacija: normalni jatovski refleks (*e*) je res obdelan na 25,5, izjemni jatovski refleks (*ei*) pa na 24,5 straneh, vendar so oboji sistemski, oboji sestavljajo sistem Trubarjevega knjižnega glasovja. O nenavajanju pa naslednje: za *veideti* ima Rigler navedenih 186 mest, za *vedeti* pa je našel 2 zapisa = 99 % *ei* – 1 % *e*; za zaimek *ta* z refleksom 'ě: v stranskih sklonih je navedenih 254 mest z *ei* in 3 mesta z *e* (98,8 % : 1,2 %), za *mesto* je navedenih 250 *ei* oblik ter 2 *e* obliki (99,21 % : 0,79 %) – Grdina pa očita, da izjemne, tj. *ei* oblike, katerih izpisana frekvenca presega 99 % , niso potrjene z več izpisi.

Sofizmi so tudi druge Grdinove »ugotovitve«: »V izdaji Matejevega evangelija leta 1555 srečujemo npr. tako obliko *oblekli* kakor tudi obliko *obleikli*, tako zapis *ceſtah* kakor *ceiſte* (ti dve besedi naj bi Trubar po Riglerju od vsega začetka pisal s po njegovem regularnim refleksom za jat, torej z *e* in ne z *ei*), v Abecedniku iz leta 1550 pa se najdeta obliki glagola *vediti* in *veiditi* (čeprav naj bi Trubar to besedo po

⁷¹ Grdina (1993: 108) je isto zapisal v kondicionalu.

⁷² Inkriminirana Riglerjeva trditev skupaj s sobesedilom se glasi: »Nekatere od teh ugotovitev /namreč predhodnih raziskovalcev/ držijo samo deloma, večina pa sploh ne. Zaradi fragmentarnosti raziskovanja Trubarjevega jezika se določene stvari preveč posplošujejo. (Za pretirano posplošitev in s tem v zvezi za netočnost gre celo pri znani Trubarjevi izjavi, da je pisal tako, kot se govori na Rašici.) Včasih ima človek vtis, da so prav iskali primere, ki so si jih želeli, ali si jih celo izmišljali. Za frekvenco posameznih refleksov v isti obliki se razen Moleta, ki pa se je tudi sam omejil na 5 besed, sploh niso zanimali.« (Rigler 1968: 13). Posploševanje rezultatov fragmentarnih raziskav oziroma raziskav, ki sploh ne upoštevajo frekvence pojavitev, pač temeljijo na »izmišljenih primerih«.

Riglerjevem mnenju skušal od vsega začetka pisati z »izjemnim«
refleksom za jat, torej z *ei* in ne z *e*)« (Grdina 1995: 386–387). Na podlagi tega fragmenta, ki v ničemer ne načinja sistematike, ki jo je odkril Rigler,⁷³ saj je temelj sistema celota pojavov, ne poljubni posamični pojav v poljubni posamični knjigi, »lansira«
Grdina na moč drzno, daljnosežno, glede primerov pa izmišljeno generalizacijo, da »Trubar očitno piše jatovske reflekse vseskozi na dva načina – in to v isti knjigi!«.

Grdina kljub matematičnim dokazom pogumno vztraja pri ramovševskem mešanem, neurejenem, nesistemskem razlaganju jatovskih odrazov, na različne temelje pa postavlja tudi svoje »videnje«
Trubarjevega knjižnega jezika: Trubar na podlagi poznavanja različnih slovenskih narečij in v skladu z reformacijskim idealom biti čim širše razumljiv (Grdina 1995: 387) ni mogel izoblikovati knjižnega jezika, ki bi bil zapis katerega koli narečnega govora, iz treh razlogov: ker bi bil tak na drugem koncu domovine nerazumljiv (Grdina 1993: 102); ker bi bila utemeljitev na ljubljansčini v nasprotju s humanistično zasnovo našega jezika pa tudi z njegovim nadaljnjim razvojem (neuspeh Pohlina) in ker ima knjižni jezik knjižno, ne narečno strukturo (Grdina 1993: 108). Po Grdinu Trubarjev knjižnojezikovni konstrukt temelji na različnih slovenskih govorih, od kod je kaj povzel, pa je mogoče samo bolj ali manj utemeljeno domnevati (Grdina 1995: 387).

Grdinov koncept temelji na splošnih dejstvih, vodilih in vzorih: na biografiji, notornosti narečij, verski pragmatiki in humanistični (skladenjski?) strukturiranosti, konkretne analize predknjižnega jezika oz. jezikov pa razglašča ne le za načelno neproduktivne (Grdina 1995: 386), ampak tudi za načelno nemogoče. V eni stvari pa ima Grdina nedvomno prav: knjižni jezik ima knjižno, ne narečno strukturo. In prav knjižno glasovno strukturo reprezentira Riglerjeva teorija, po kateri je glasovje Trubarjevega knjižnega jezika sestavljeno vsaj iz treh izvorno različnih sestavin: temeljna diferencialna dvojica *u < ò*: – *e < 'ě*: se da povezovati s konkretnim ozemeljskim jezikom, visoko sistemsko distribuirana varianta *ei < è*: je rezultat Trubarjevega ustvarjalnega kreiranja iz pragmatične potrebe zmanjšati številna *aequiouoca*,⁷⁴ tretja sestavina Trubarjevega knjižnega glasovja pa so distribucijski drobci rašiškega govora.

Temelji besedja

Trubarjeve zapise o slovenskem besedju in o besedoslovnih načelih, ki so ga vodila pri prevajanju v slovenščino,⁷⁵ bi lahko povzeli takole: Slovenski besedni zaklad je siromašen in je vanj težko prevajati, razen tega pa ista beseda večkrat lahko pomeni različne stvari. Tuje in težko razumljive besede prevajam tako, da jih opišem, razširim in razložim, kajti pomembno je, da je knjižni jezik razumljiv preprostemu Slovencu, zato ostajam kar pri kmečkem jeziku, kakor se govori na Rašici, in pazim, da uporabljam navadne, preproste kranjske besede, nenavadnih in hrvaških ne dodajam niti se

⁷³ Razmerje med *oblezhi* in *oblezhi* je 68 : 6, med *cesta* in *ceista* 37 : 7, med *veideti* in *vedeti* 133 : 2.

⁷⁴ Trubar 1557: b ija (po Sakrausky 1989: 97).

⁷⁵ Trubar 1555b: A 3a, Trubar 1557: a iiijb, b iiijb, c jb (po Sakrausky 1989: 97, 103, 105); Trubar 1562: A iiija (po Sakrausky 1989: 162), Trubar 1575 (po Rupel 1966: 221–222).

novih ne izmišljam. K temu je treba dodati še Kreljevo opazko,⁷⁶ da je slovenski jezik na Kranjskem in Koroškem poln germanizmov in je zato treba pomisliti na obrobne prebivalce Kranjske: Dolenjce, Istrane, Vipavce itd., ki imajo čistejši jezik, in se spomniti tudi tistih, ki so navajeni na staro slovensko pisavo.

Kako so protestanti skrbeli za slovensko besedišče, kažejo trije večjezični slovarji (Bohorič 1580, Megiser 1592 in 1603) in kar nekaj glosarjev (besedni register v Dalmatinu 1578 in 1584 ter vrsta besednih seznamov v Bohoriču 1584).

Raziskave knjižnega besedja 16. stol. so se začele pred 200 leti (Kopitar 1808) in so zelo številne, posebej bi jih omenil samo nekaj: Ramovš (1913), Orožen (1986a), Orožen (1986/87), Toporišič (1987), Merše idr. (2006), Novak (2004), Merše (2007), Jazbec (2007).

Besedje je zelo odprto del knjižnega jezika: vedno je mogoče in potrebno spremeniti pomenski sestav že uporabljenih besed in v besedišče vključiti druge, nove ali tuje besede. Te ohranijo svoje glasovne posebnosti ali pa se izrazno uskladijo z osnovnim, že uporabljanim jezikovnim sistemom.

Najpomembnejše zgodovinskobesedoslovne metode so primerjalne in analitične. Primerjalne izhajajo iz besedil: primerjanje besedja istega besedila istega avtorja v različnih izdajah, primerjanje različnih prevodov istega besedila v istem ali različnih časovnih obdobjih, primerjanje besedja različnih avtorjev istega govornega (narečnega) področja, primerjanje besedja različnih avtorjev istega zgodovinskega obdobja, primerjanje besedja različnih zvrsti (publicistične, strokovne, umetnostne ipd.). Drugo izhodišče raziskav so lastnosti besed samih, torej njihove izrazne in pomenske značilnosti, njihova uporaba in njihov izvor.

Prvi besedni temelj knjižnega jezika je ozemeljski, govorni jezik, ki ga sicer govori, uporablja avtor. Trubar, začetnik slovenskega knjižnega jezika, je, kot sam piše, za osnovo vzel kranjsko narečje oz. kranjsko besedje, iz glasovja pa je razvidno, da je besedje dolenjsko, po nenavadni, vendar sistemski samoglasniški dvojici tipa *must* : *streha* z redkejšo varianto *streiha* pa je Rigler Trubarjevo glasovno strukturo besedja povezal z govorom Ljubljane. Temeljno, iz govora prevzeto besedje sestavljajo vsakdanje besede kot *hifha*, *semla*, *delu*, *guifhen*, *hitru*, *inu* ipd., prevzete besede: *folk*, *leben*, *stima*, *bandero*; strokovno besedje: *ioger*, *euangeli*, *bukouski*, *puftab*, *erbfzhina*; starinsko besedje: *bogastvu* 'kraljestvo', *shivot* 'življenje', *sludi* 'hudič'. Po izraznih lastnostih se da v Trubarjevem knjižnem jeziku določati tudi besedje, ki ga je sprejel iz svojega rojstnega govora: *an* 'eden', *mui*, *od mladui*. Seveda je verjetno, da je sprejel tudi kakšne besede, ki jih je slišal na Celjskem ali v Trstu in sploh, kjer je dlje časa živel, vendar predstavljajo take besede sorazmerno majhen del celotnega besedišča, predvsem pa so glasoslovno vključene v Trubarjev knjižni sistem. Morda iz Trubarjevega tržaškega obdobja izvirata *batel* 'čoln' (Orožen 1986b: 137), it. *batello*, *porta* 'pristanišče' (J. Narat: ustno), it. *porta*; *vozo* 'ječo', znano na vzh. Štajerskem in v Prekmurju, imata Trubar in Dalmatin. Vsekakor je takih primerov odkritih sorazmerno malo, predvsem pa jih je težko prepričljivo umestiti v druga narečja.⁷⁷

⁷⁶ Krelj 1567 (po Rupel 1966: 313).

⁷⁷ Gjurin (1987) je besedje tretjega stolpca Dalmatinovega Registra skušal locirati po Slovenskem s pomočjo Pleteršnika 1894–95, vendar je Pleteršnik glede navajanja lokacij zelo nesistematičen, saj tudi podatek, kje se beseda uporablja, ne pomeni, da se kje drugje ne uporablja.

Seveda Trubarju že govorjeno, uporabljano besedje, kot sam piše, pri prevajanju in pisanju ni zadostovalo, Zato je besedni zaklad dopolnjeval, in sicer na več načinov. Najenostavnejši je bil prevzemanje tujih izrazov: latinskih – *Ioannes, evangelium*, nemških – *epikuriš, evangeliš, hofrajding*, hebrejskih – *sela*. Izjemoma je kakšnega tudi sam ustvaril: *Philopatridus Illyricus*. Nekateri prevzeti izrazi so oblikoslovno poslovenjeni: *sumarij, kapitol, farizeji*. Druga metoda je bila kalkiranje: *mlajši = Jünger*, 'učenci'; *notri vdihnti = einhauchen, skuzi Jezusa Kristusa = durch Jesus Christus, reče k njemu = sagt zu ihm, predgovor ž = Vorrede f., gospodar te hiše : hišni gospodar, hudo reči = lat. maledicere (Pleteršnik 1894)*. Na kalkiranje so vplivali kot temelj tudi prevajani avtorji, pri Trubarju npr. Erazem Rotterdamski, pri Dalmatinu Luther.

Tretji način je bil opisovanje oz. razlaganje: *kateri krivico delajo* 'krivični ljudje'; *war Ackermann = je zemljo delal* (Orožen 1986/87: 152); *špecerija = dišeče korene inu žalbe* (Trubar 1555b); *panes prepositiones = ogled kruhe* (Trubar 1555b: 27a), *svete kruhe* (Trubar 1557: 32); *kruhe tiga gledanja* (Dalmatin 1584: III, 86), *položeni kruhi* (Sveto pismo 1997).

Četrty način je bil delanje novih besed in besednih zvez: *zludjevnik* 'od hudiča obsedeni', *desetiti* 'desetino jemati', *jesenik* 'september', *krotkota* 'krotkost', *početvo* 'rojstvo', *vogelnik* 'vogelni kamen' (Pleteršnik 1894–95).

Stopnjo razumljivosti je zviševal s sinonimnimi nizi: *bijenje, tepenje, gajžlanje, gospod ali oblastnik, od prekletve inu frdamnenja odrešiti* (Orožen 1986–87: 153–155).

Besedam je dajal druge pomene: *občina* 'cerkvena skupnost', *pridigar* 'protestantski duhovnik', *prinosijo oli ofrujo* itd.

Motnje zaradi homonimije je Trubar zavestno in sistemsko odpravljajal z glasovnim diferenciranjem, kar je prikazal zlasti obsežno Rigler (1968): *fueit* 'Welt' : *fuet* 'heilig' : *fuet/fueit* 'Rat'.

Po Trubarjevi 12. knjigi (Berčič 1968) so izšle Peisni 1563, pesniški zbornik mnogih avtorjev, po Trubarjevi 16. knjigi pa Krelj 1566 in pozneje še knjige drugih piscev oz. prevajalcev. Nadaljevalci Trubarjevega knjižnega jezika so kot osnovo, temelj imeli Trubarjevo besedje, dopolnjevali pa so ga s svojim lokalnim izrazjem, prevzemanji tujejezičnih poimenovanj in z lastnimi stvariteljskimi tvorbami, torej z istimi postopki oz. na podobnih temeljih kot pred njimi že Trubar. Krelj ima npr. primorsko *opasilo*, nekaj slavizmov (*slovo* namesto *puštab*, 'črka'). Orožen (1986a) misli, da so uporabljali tudi štajersko in panonsko besedje, vendar analize 3. stolpca slovarskega registra Dalmatina 1584 kažejo, da besedje glasovno ni panonsko niti prekmursko, ampak tako, kot je označeno: slovensko ali bejaško (Müller 2005), kar domneva že Gjurin (1987).

Temelji skladnje

Skladnja, tj. ubesedovanje ter smiselno povezovanje in razvrščanje besed, je manj, da ne rečemo slabo obdelano področje slovenskega knjižnega jezika 16. stol., čeprav že v Bohoriču 1584 obsega četrtino celotne slovnice. Pomembnejše obdelave skladnje so Pogorelec (1972), Orožen (1987), Seitz (1998) in Ahačič (2007), ki pa obravnava predvsem besediloslovno skladnjo.

Skladnja prvega slovenskega pisca P. Trubarja temelji na štirih temeljih, ki naj jih ponazorijo zgledi z začetnih strani Trubarja 1550b:

1. Na skladnji splošnega govornega jezika, kar se vidi zlasti pri ujemanju v besednih zvezah: *VSeM Slouenzom; prauu Spofhane; Lubi kerszeniki; Bogu nazhafst* (A iiiia); *de fpojna tiga prauiga Boga / de bode veidel nemu prou fhluhfiti / inu tudi fpojna fam febe / bo veidel kai ye ta Greh / kai ye ta Sapuuid / inu Obluba / ...* (A iiib).
2. V zapostavljenih pridevnikih se kaže vpliv verskega jezika: *Spofhane boshye* (A iiiia); *Obluba boshya; fyn boshy; gnado boshyo* (A iiib); *befede boshye* (A iiiia).
3. Velik vpliv ima nemška skladnja, zlasti pri glagolski rekciji in v besednem redu: *fkufi Jefufa Christufa, Jeft fem / ... 38 besed / puftill prepifati, islage, vte peifni fhlofhene, katere / ... 8 besed / ima veiditi inu derfhati zhlouik / kir hozhe vnebu pryti* (A iiiia); *klyzati na Buga; bode / ... 8 besed / ffastopill fadofiti* (A iiib).
4. novoustvarjeni skladi: *VSeM Slouenzom / Gnado / ... / proffim.* (A iiiia)

Nadaljevalci Trubarjevega knjižnega jezika so gradili na istih temeljih, ob tem pa spreminjali ali upoštevali tudi Trubarjevo skladnjo. Orožen (1987: 179, 183) za Krelja poleg drugega navaja odpravljanje nemške skladnje, npr. člena in oblagolskega osebnega zaimka, ter odraze hrvaških glagoljaških in grških deležniških krajšav.

Trubar 1557: *Ty slepci / ... /, ty hromi / ... /, ty gobouci / ... /, ty glushci / ... /, ty mertui / ... /, tim bofim fe ta Euangelion pridiguie.*

Krelj 1567: *Slepici / ... /, Krulievi / ... /, Gobavci / ... /, Glushci / ... /, Mèrtvi / ... / inu vbosim fe Evangelion osnani.*

Trubar 1557: *Ta drugi pag fo nega iskushali, inu fo hoteli imeiti od nega ē zaihē is Nebef.*

Krelj 1567: *Inu eni drugi fkuhfaiozh fo profiliga san zhudef od Nebef.*

Bohorič 1584 formalno in pomensko obravnava skladnjo besed in navaja ujemalne besedne zveze kot: *Stanovit pèrjatèl* (1/201⁷⁸); *Dékliza zhedne fhalti* (8/208); *dèsh gre ali dèshi* (13/213). Navaja tudi povedi kot: *Ieft dejm, da je; ti pak pravifh, da nej* (9/209), *Sa Cefarja Maximiliana fo Benezhani veliku terpeli* 53/253) ipd. Navedki kažejo, da je njihov temelj slovenski govornjeni (narečni) jezik oziroma naravna raba jezika. Na rabo se Bohorič večkrat tudi sklicuje. Pri razlaganju latinskega *quod* s slovenskim *kir* itd. pravi: *Ex communi Vfu loquendi* (57/257), lat. zveze *cantare, parati, vmetalni pejti vel petja* 'sposobni peti/petja' komentira: *hac forma etiam Slavi utuntur* (33/233). Še večkrat opozarja, da obravnavanega latinskega skladdenjskega obrazca Slovenci ne uporabljajo: *hæc formula non eft flavis vfitata* (8/208), *Slavi hac formula non utuntur* (33/233), variantni možnosti *fpomifli na rezhi / fpomifli rezhi* komentira z: *Nam utrumq dicitur* (22/222), za *Grem očetu* (namesto *Grem k očetu*) pa pravi *non dicitur 'se ne govori'* (58/258). Ker je izhodišče Bohoričeve skladnje latinščina, ga osnova včasih zanese v kalk: *Amor nummi, lubesan denarja* (2/202), *Victitio lacte, fem shiv mleka*, vendar tu dodaja variantno skladnjo: *dicitur etiam : od mleka* (29/229), *Mitto illum ad specularum arcem, Ieft ga pofhlem, k'gledajnju grada*, ob tem latinizmu pa spet navaja, da se sklad izraža tudi z *da ogledam ali tudi pofhlem ogledati* (33/233). Veliko bolj kot latinski vzorci pa je na Bohoričevo skladnjo vplivala nemščina: *bogat na shivini* (5/205), *fe tatvine dolshan (ali kriiu) daje* (20/220), *fe fmilim zhes leto she-*

⁷⁸ Številka za poševnico pomeni tekočo številko strani v Toporišiču 1987.

no (23/223), *bo pitan (debel), oli fe pita škusi spajnje vel s'fpanjem* (27/227), *Enimu dobrimu pafitirju flifhi oli doftoji shivino briti, nikar odrejti, /.../* reklo bi se tudi *Eniga pafitirja je z roditelnikom, toda ono je pogostejše* (47/247) ipd.

Poleg temeljne kranjske, dolenske govorne skladnje pa nemških in latinskih vplivov so v slovnici opazne še nekatere druge značilnosti, tako negovorne, nenarečne, knjižne oblike kot: *Plato, narvuzhenejši mej Gèrkmi ali Gèrki ali is mej Gèrkih ali Gerkou* (4/204). Sklad *is mej Gèrkih* je tvorjen analogno po pridevniški sklanjatvi. Participia – deležniki: *Nafhe Roké fo vitezhe, verujo, kar vidijo* (11/211), *Berejozh ali Berózh Vergilia, Beshejozh kregajnja ali od kregajnja* (52/252).

Ob tako močnem in dolgotrajnem vplivu nemške skladnje in prevodnem kalkiranju ni presenetljivo, da je skladnjo ostro kritiziral že Kopitar (1808), za njim pa Grafenauer (1914). Breznik (1917) opozarja na Luthra in notranje vplive med Kreljem, Trubarjem in Dalmatinom. Nekako v istem času je Kidrič (1919) načel temo Trubarjevega sloga na primeru ponavljanj, naštevanj, pleonazmov, pridigarstva in retorike: prizadevanja za razumljivost ter vplivanje na bralce. Pol stoletja pozneje sta zlasti M. Rupel in J. Pogačnik začela Trubarjev stil razlagati na osnovi pridigarstva, retorike. Preboj k analizi Trubarjevega stavka samega pa je opravila Pogorelec (1972), ki je v skladnji Trubarjevih besedil ugotovila figure in pravila antične in renesančne retorike, zlasti dvodelno in trodelno formulo (temetsko-formalno skladnjo odstavka, stavka in stavčnih členov na načelu trojnosti, dvojnosti in njunih prepletanj, pri čemer opozarja tudi na naštevalno figuralko sodobnih nemških besedil, cerkveno govorništvo, v nadaljnjih raziskavah pa poudarjala vpliv slovenske predknjižne jezikovne tradicije, vendar samo spekulativno, domišljjsko.

Drugo pomembno skladijsko raziskavo je opravila Seitz (1998), ki analizira pisnost, *Sprachschriftlichkeit* kot bistveno lastnost knjižnega jezika: medsebojna oddaljenost nekaterih stavčnih členov in pogostnost ponovitev istega stavčnega člena, zlasti tipa *sapuuidi inu poftaue*. Seitz ugotavlja v Trubarjevih nemških besedilih daljše razdalje med osebkom in povedkom kot v njegovih slovenskih besedilih, kar razlaga z manj razvito pisnostjo slovenskega knjižnega jezika, najmočnejši Trubarjev stilem: dvojno formulo pa povezuje z razvitostjo slovenskega pridigarskega jezika pred Trubarjem. Sporno je avtoričino stališče, da velike skladijske razdalje med stavčnima členoma v slovenščini niso tuji stilem, ampak strukturna značilnost knjižnega jezika kot takega ter da za knjižni jezik ni odločevalna jezikovna substanca: fonologija, morfologija in leksika, ampak njegova *Schriftsprachlichkeit*, njegova knjižnost, njegova forma. Vendar forma ne obstaja samo na ravni besedil in skladnje, tudi substanca glasu ima tako ali drugačno formo.

Besedilno skladnjo obravnava Ahačič (2007: 283–313), ki ugotavlja retorično oblikovanost slovenskih besedil 16. stol., zlasti uglajevanje, tj. izrazno in tematsko variiranje, veččlenske izraze, retorično kompozicijo pisem, iz množice retoričnih postopkov pa omenja še 6 drugih. Ahačič teoretično poglobljeno in analitično prepričljivo med temelje slovenskega knjižnega jezika 16. stol. uvršča tudi humanistične besedilne postopke.

Skladnja knjižnega jezika 16. stoletja temelji na (urejeni) skladnji naravnega, narečnega jezika, skladnji jezika prevodne, zlasti nemške predloge ter besedilni skladnji humanistične retorike.

NAVEDENKE

- Kozma AHAČIČ, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana.
- Gregorio ALASIA DA SOMMARIPA, 1607: *Vocabulario Italiano e Schiavo*, reprint. Udine – Ljubljana – Devin – Nabrežina – Trst, 1979.
- Branko BERČIČ, 1968: Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts, *Abhandlungen über die slowenische Reformation /.../*, 152–268. München.
- Adam BOHORIČ, (ok.) 1580: *Nomenclatura trium linguarum /.../*. (Ljubljana).
-- 1584: *Arcticæ horulæ succissive = Zimske urice proste*, reprint, uvod prevedel A. Sovrè, moderniziral K. Gantar, slovnico prevedel J. Toporišič. Maribor, 1987.
- Anton BREZNIK, 1917: Literarna tradicija v »Evangelijih in listih«, (1. del). *Dom in svet* 30, 170–174.
-- 1926: Slovenski slovarji. *Razprave društva za humanistične vede*, 110–174.
- Anton DALMATA, Štefan KONZUL, prev., 1562c: *ARTIKULI /.../ /cirilica/*. VTUBINGI.
-- 1562g: *ARTIKULI /.../ /glagolica/*. VTUBINGI.
- Jurij DALMATIN, prev., 1575: *IESVS SIRAH /.../*, VLUBLANI.
-- 1579: *TA CELI KATEHISMVS /.../*. V'BITEMBERGI.
-- prev., 1584: *BIBLIA /.../*. Wittenberg.
-- prev., 1578: *BIBLIE /.../ PERVI DEIL /.../*, VLVBLANI.
- Velimir GJURIN, 1987: *Slovensko slovarstvo do prvega knjižnega slovarja*. Magistrska naloga. Ljubljana.
- Ivan GRAFENAUER, 1914: O Trubarjevem prevodu evangelijev. *Dom in svet* 27, 297–303.
- Igor GRDINA, 1993: Začetki slovenske književnosti med protestantsko in katoliško reformacijo. *Slavistična revija* 41, 77–129.
-- 1995: Nekaj opazk o vlogi Primoža Trubarja v začetkih slovenskega knjižnega jezika. *Zgodovinski časopis* 49, 379–398.
- Sigismund HERBERSTEIN, 1566: *Selbstbiographie 1486–1553* izd. Th. G. von Karajan. Wien, 1855.
-- 1550: *Comentari della Moscovia /.../*. Venedig, http://gdz.sub.uni-goettingen.de/no_cache/dms/load/img/?IDDOC=146714
-- 1556: *Rerum Moscoviticarum Commentarii*, erneuerte und verbesserte Neuauflage. Basel, http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/16Jh/Sigismund/sig_intr.html
-- 1557: *Moscovia der Hauptstat in Reissen*, von Herberstein selber veranlasste und erweiterte Ausgabe auf der Grundlage der Basler Ausgabe. Wien, http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/16Jh/Sigismund/sig_intr.html
- Peter HERTMANN, 1567: AD PIVM LECTOREM, gl. Sakrausky 1989, 514.
- Helena JAZBEC, 2007: *Nemške izposojenke pri Trubarju na primeru besedila Ena dolga predgovor*. Ljubljana.
- Stanko JUG, 1942: Slovenski zapovedni list iz l. 1570 in novi vinski davek. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 23, 74–84.
- Frank KÄMPFER, b. l.: *Die völekher CIRCASSI oder CYKY*, http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/16Jh/Sigismund/sig_intr.html
- France KIDRIČ, 1919: *Die protestantische Kirchenordnung der Slowenen im XVI. Jahrhundert /.../*. Heidelberg.
- Jernej KOPITAR, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach.

- Ivan KOSTRENCIČ, 1874: *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565*. Wien.
- Marija KOZAR, 1996: *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem = A magyarországi szlovének néprajzi szótára*. Monošter – Szombathely.
- Sebastijan KRELJ, 1566: *OTROZHIA BIBLIA*, faksimile 1987. V'REGENSPVRGI – Ljubljana. -- prev. 1567: *POSTILLA SLOVENSKA /.../*. RATISBONAE.
- Benedikt KURIPEČIČ, 1531: *Itinerarium /.../*, ured. G. Neweklowsky, Klagenfurt, 1997.
- Lino LEGIŠA, 1979: Alasia in njegova knjiga, gl. Alasia 1607, 229–285.
- Fran LEVEC, 1878: Die Sprache in Trubers »Matthäus«. *Jahresbericht der Staats-Ober-Real-schule in Laibach /.../*, 3–43.
- Tine LOGAR, 1976: Glasoslovne in oblikoslovne variante v jeziku Trubarjeve Cerkovne ordninske. *12. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 17–25. Ljubljana.
- Hieronim MEGISER, 1592: *DICTIONARIVM QVATVOR LINGVARVM /.../*. GRAECII STYRIAE. -- 1593: *Specimen quadraginta /.../ linguarum /.../ Oratio Dominica /.../*. Francoforti. -- 1603/1977: *Thesaurus Polyglottus /.../*, izpisal in uredil J. Staběj. FRANCOFVRTI, Ljubljana.
- Majda MERŠE idr., 1996: Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov. *III. Trubarjev zbornik*, 239–255. Ljubljana. -- idr., 2006: Wortschatz der slowenischen Bibelübersetzungen des 16. Jahrhunderts. *Matthäus-Evangelium /.../*, *Kommentare*. Paderborn – München – Wien – Zürich. -- 2007: Prepoznavnost in značilnosti besedja slovenskih protestantskih postil 16. stoletja. *Slavistična revija* 55, 65–84.
- Marijan MOLÈ, 1948: Z historii praslówiańskiego ě w słoweńskim. *Rocznik Slawistyczny* 16, 12–27.
- Jakob MÜLLER, 2001: Riglerjeva teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika. *Jezikoslovni zapiski* 7, 129–162. -- 2005: Prekmursko besedje v Registru 1584. *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost /.../*, 130–139. Murska Sobota.
- France NOVAK, 2004: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. Ljubljana.
- Vatroslav OBLAK, 1887: Trije slovenski rokopisi iz prve polovice XVIII. stoletja. *Letopis Matice slovenske*, 259–315.
- Martina OROŽEN, 1986a: Pomenska in stilistična izraba »Registra« v sobesedilu Dalmatinove Biblije. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika /.../*, 1996, 200–218. Ljubljana. -- 1986b: Stilni problemi Trubarjevega jezika. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika /.../*, 1996, 130–147. Ljubljana. -- 1986c: Vprašanja sintaktične interference v Dalmatinovem prevodu Biblije 1984. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika /.../*, 1996, 234–250. Ljubljana. -- 1987: Kreljev jezikovni koncept. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika /.../*, 1996, 170–187. Ljubljana. -- 1986/87: Primož Trubar in razvoj slovenskega knjižnega besedišča v jeziku protestantskih piscev. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika /.../*, 1996, 148–160. Ljubljana.
- PEISNI, 1563: *ENE DVHOVNE PEISNI /.../*, Tübingen.
- Maks PLETERŠNIK, 1894–95: *Slovensko-nemški slovar, Prvi del A–O, Drugi del P–Ž*. Ljubljana.
- Breda POGORELEC, 1972: Trubarjev stavek. *8. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 305–323. -- 1984: Skladnja pri Dalmatinu in Bohoriču. *20. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 223–248.

- Jože RAJHMAN, izd., 1986: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana.
-- izd., 1997: *Pisma slovenskih protestantov = Briefe der slowenischen Protestanten*. Ljubljana.
- Vinko RAJŠP, izd., 2001: *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, zv. 7. Ljubljana.
- Fran RAMOVŠ, 1913: Slovarski doneski iz Trubarjevih del. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 10, 144–151.
-- 1918: *Slovenische Studien. Zbrano delo*, prva knjiga, reprint 1971, 46–97.
-- 1936: *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana.
- Jakob RIGLER, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana.
-- 1977: Problematika glasoslovnih in oblikoslovnih variant v Trubarjevi Cerkovni ordnini. *Slavistična revija* 25, 465–490.
- Mirko RUPEL, izd., 1966: *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana.
- Oskar SAKRAUSKY, izd., 1989: *Primus Truber, Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*. Wien.
- Christian Friederich SCHNURRER, 1799: *Slavischer Bücherdruck in Württemberg im 16. Jahrhundert /.../*, unveränderte Nachdruck, Tübingen – München, 1989.
- Elisabeth SEITZ, 1998: *Primus Truber – Schöpfer der slowenischen Schriftsprache? /.../*. München.
- Pavel SKALIČ, 1560, gl. Schnurrer 1799, 32–34.
- Anton SOVRÉ, 1987, gl. Bohorič 1584.
- Sveto pismo Stare in Nove zaveze /.../*, 1997. Ljubljana. www.biblija.net
- Franc ŠEBJANIČ, 1969/70: Pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institorisu – Mošovskemu. *Jezik in slovstvo* 15, 26, 56–57.
- Ivan ŠKAFAR, 1975: Iz dopisovanja med škofom J. Szilyjem in Miklošem Küzmičem v zvezi s sedmimi Küzmičevimi knjigami. *Slavistična revija* 23, 87–112.
- Stanislav ŠKRABEC, 1870–1918: *Jezikoslovna dela* 1–4, reprint, 1994–1998, izd. Jože Toporišič. Nova Gorica.
- Jože TOPORIŠIČ, 1984: Prva slovenska skladnja. *Slavistična revija* 32, 159–181.
-- 1986: Bohoričica v 16. stoletju. *16. stoletje v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*, (Obdobja 6) 271–305.
-- 1987, gl. Bohorič 1584.
- Primož TRUBAR, 1550a: *Abecedarium /.../*. (Tübingen).
-- 1550b: *Catechismus /.../*. (Tübingen).
-- 1555a: *ABECEDARIVM /.../*. (Tübingen).
-- prev., 1555b: *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA*. (Tübingen).
-- 1555c: *CATECHISMVS /.../*. (Tübingen).
-- prev., 1560: *TA DRVGI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA /.../*. VTIBINGI.
-- 1564: *CERKOVNA ORDNINGA*. (Tübingen).
-- 1566: *ABECEDARIVM, OLI TABLIZA /.../*. VTIBINGI.
-- prev., 1567: *SVETIGA PAVLA LYSTVVI /.../*. VTIBINGI.
-- 1575: */.../ CATEHISMVS /.../*. VTIBINGI.
-- prev., 1577: *NOVIGA TESTAMENTA PVSLEDNI DEIL /.../*. VTIBINGI.
-- prev., 1581–82: *TA CELI NOVI TESTAMENT /.../*. VTIBINGI.
- Anton VRAMEC, 1578: *Kronika /.../*. v Lublane.
- Ivan ZELKO, 1958: Statistika prebivalstva v Prekmurju I. 1698. *Zgodovina Prekmurja /.../*, 1996, 70–84. Murska Sobota.
-- 1963: Ime Tótság in sedež belmurskega arhidiakonata. *Zgodovina Prekmurja /.../*, 1996, 146–152. Murska Sobota.

SUMMARY

Sixteenth-century *slovenski jezik* is a number of languages spoken by *Slovinci/Sloveni* between the Adriatic and the Baltic, Moscow and Constantinople, considered one language with specific names in different localities, e.g., Moravian, Muscovite, or Glagolitic language. *Slovinci* along the Vah river, between Mura and Raba, between the lower Sava and Drava, in lower Styria and Carinthia and in the Gorica/Gorizia province also called their language – although territorially more limited – *slovenski*. In Carniola, they also called it *kranjski* (Carniolan), but this name was better suited for scholarly use, since it was not widely used and did not correspond to its defined area. Slovenes clearly distinguished their *slovenski* from *slovenski* in general and from other kinds of *slovenski* (*naš slovenski jezik*, *windische und krobatische Sprachen*, *slovenski ali bezački jezik*, *kranjski in slovenski jezik*). Besides the meanings ‘Slovene’ and ‘Slavic’, the adjective *slovenski* had other territorial and group meanings, but it was a subject of a dispute only once (P. Skalič).

Foundations of orthography. Trubar: (1) Latin script, German (*l/s*, *v/u*, *z*, *fk*, *fp*, *ft*); (2) reconfiguration (simplifying: *k/ck* → *k*, *h* [*h*], *ch* [*χ*] → *h* [*χ*], *fch* → *fh*, *v/f* [*f*] → *v* [*v*], *f* [*f*]; *fmertio* ‘with death’ – systemization: *v* [*v*], therefore *w* [*v*] → $\emptyset$; *l/s* [*s*]/[*z*], therefore *lh* [*š*]/[*ž*], therefore *sh* [*š*]/[*ž*], and therefore *zh* [*č*]); (3) creation (*zh*; *y* [*i:*], [*j*], [*ji*], [*ij*]); (4) variation (*ll* [*l*]/[*l̥*]/[*l'*]); *n* [*n*]/[*n'*] – *fzh/szh/shzh* [*šč*], etc.); (5) etymological spelling: *pet urabzhiceu*; (6) analogy: *syn* [*sin:*] → *synuvi* [*sinù:vi*]); (7) phonological spelling: *britkuft*; (8) distinction: *letu leitu* < *letu letu* [*letù:*]; (9) foreign orthography: *orthographia*.

Krelj: (1) Trubar; (2) elimination of homographs: *c* [*c*], *s* [*z*], *ſ* [*s*], *h* [*š*], *sh* [*ž*], *u* [*u*], *v* [*v*]; (3) creation: *ch* [*č*], *lù/lû*, etc. [*l'*], *nù/nû* etc. [*n'*], *û* [*vu*].

Dalmatin’s orthography of 1584, which still has variants (*c/z* [*c*], *c/k* [*k*] etc.) and homographs (*i* [*i*]/[*i:*]/[*ij*]/[*ji*]/[*j*]; *S* [*s*]/[*z*] etc.), is the basis of Slovene orthography in the following centuries.

Foundations of phonology: (1) city dialect of Ljubljana: *u* < *ò*: (*Bug*), *e* < *ě*: (*Slouenci*); (2) literary differentiation: *della* (‘of work’) : *dela* (‘s/he works’) : *deila* (‘part’); (3) strong position of *ei* (*iei*, *neueifsta*); (4). dialect of Rašica (*muiga*, *aden*). The phonological basis for the authors that followed is Trubar’s literary language, in which they partially changed the distribution of *ei* and *i*; Krelj, following the example of the Glagolitic writers, *ei* > *e*, *u* > *o* and Vipava-Croatian *ch* [*č*] < *t'* (*kàrfchen*; *mogoch*), Dalmatin according to Lower Carniolan *e* > *ei*.

Lexicon is traditional and new. Traditional lexicon has phonological characteristics of Ljubljana and its authors; there is insignificant amount of lexicon from other dialects (e.g., *batel* ‘boat’). Stylistically, it is originally Slovene, e.g., *zhlouik*; borrowed: *gnada*; technical: *pushtab*, *litanja*; narrowly dialectal: *an* ‘one’ (Rašica), *opafilo* (Vipava); archaic: *bogaftuu* ‘kingdom’. New lexicon is borrowed in the original form (quoted): *aprilis* (lat.); semi-quoted: *bidertauferi*; calqued: *mlajfhi* < *Jünger* ‘pupils’; paraphrasing: *ie semlo delal* = *war Ackermann*; with new meaning: *gmaina* ‘religious community’; with new suffix or prefix: *papeshniki*, new phrase: *ta praua Ceqou Boshya tiga Slouenskiga Iesika*.

Syntax is based on spoken (dialectal) language, particularly on phraseological plane (morphological agreement, case government); on the syntax of written German (article, distance between the sides of the syntactic frame); on humanistic rhetorical processes; on Slovene pre-literary tradition (apposition of adjectives, multi-part expressions, like *stati inu obfati*); on the syntax of the original texts (Erasmus of Rotterdam, Luther); on literary formations (participles); and on linguistic ethnic purity (S. Krelj).

The main foundations of the sixteenth-century Slovene literary language are Slovene natural language(s), contiguous foreign languages, humanistic textual models, authors’ creation, and improvement of the created literary system.